

Att mänskligheten gör slut på sig själv med hjälp av medvetlös maskiner är å andra sidan en påtaglig risk – en risk som vi redan har levt med under en längre tid.

LARS BERGSTRÖM

Historisk rättvisa: Gottgörelse i en postkolonial tid

Göran Collste. Daidalos 2018. 231 s. ISBN 978-91-7173-552-2

”Det förgångna är aldrig dött. Det är inte ens förgånget” är ledorden i Göran Collstes bok *Historisk rättvisa: Gottgörelse i en postkolonial tid*, utgiven på Daidalos förlag 2018. Orden är hämtade från William Faulkner och fångar en av bokens viktigaste teser: historiska orättvisor påverkar fortfarande samtiden och behöver gottgöras. Boken är rik på exempel, både på historiska orättvisor och kritiska diskussioner av historiska försök till gottgörelse, som sannings- och försoningskommissionen i Sydafrika efter avskaffandet av apartheid, eller instiftandet av en krigs-tribunal efter kriget i forna Jugoslavien (s. 27–28). För att illustrera de principiella problemen med historisk orättvisa använder dock Collste ett tankeexperiment:

Tänk dig att du bor i ett fint hus, du har allt du behöver och mer därtill. Din närmaste granne bor i ett ruckel, han har varken el eller vatten och inte ens mat för dagen. Tänk dig också att din farfar för många år sedan attackerade din grannes farfar, stal hans mark och förslavade hans barn och att era skillnader i levnadsvillkor idag beror på dessa händelser långt tillbaks. Det verkar då rimligt att min granne kan göra anspråk på en del av min mark eller inkomst, ja, att jag har vissa moraliska skyldigheter mot min granne och att dessa skyldigheter har sin grund i vad min farfar gjorde för längesedan. (s. 16–17)

Boken är i första hand ett försvar av den moralfilosofiska ståndpunkt som Collste exemplifierar i utdraget ovan, nämligen att de som idag gynnas av historiska orättvisor har moraliska skyldigheter att gottgöra för dessa orättvisor. Boken är en omarbetad och utökad version av en av Collstes tidigare monografier – *Global Rectificatory Justice* (2015). Till skillnad från sin engelska föregångare tar denna bok även upp exempel på historiska orättvisor där Sverige spelat en avgörande roll, såsom Sveriges roll i den transatlantiska slavhandeln och den svenska rasbiologin med dess steriliseringsprogram. I den utökade versionen

behandlas även frågan om klimaträttvisa ur ett historiskt rättviseperspektiv.

En naturlig fråga vad gäller bokens övergripande ambition är varför det krävs en filosofisk teori om historisk rättvisa till att börja med. Som Collste tydligt poängterar i bokens inledningsskede så är världen väldigt ojämlig. Detta beror också till stor del på just kolonialismen och de förbrytelser som den inneburit. Vår värld är alltså inte olik tankeexperimentet ovan: "Detta är en berättelse om den globala byn. Mina grannar är Malawis bönder, Bolivias gruvarbetare och Filippinernas sluminvånare" (s. 17). Men behöver vi verkligen åberopa tidigare förbrytelser för att förklara varför de som idag har det otroligt mycket bättre än sina globala grannar har moraliska skyldigheter mot de som lever under brutala levnadsförhållanden? Vi tycks kunna nå samma slutsats om vi betraktar dagens globala ojämlikhet utifrån ett perspektiv om fördelningsrättvisa. En förespråkare för lycko-egalitarismen, till exempel, skulle mycket väl kunna hävda att dagens ojämlikheter är orättvisa eftersom de inte beror på agents fria val, utan snarare handlar om huruvida man har haft turen (eller oturen) att födas i den del av världen där man fötts. Den som favoriserar Robert Nozicks syn på fördelningsrättvisa – enligt vilken en fördelning F är rättvis om den tillkommit på ett sätt som inte inneburit några kränkningar av individers naturliga rättigheter – skulle även gå med på slutsatsen i Collstes tankeexperiment (Nozick 1974). Eftersom mitt välstånd beror på att min farfar kränkt min grannes farfars rättigheter kan jag helt enkelt inte hävda att min egendom är min rättmätiga egendom. I stället har jag en moralisk skyldighet att gottgöra och kompensera för detta.

Collste är medveten om denna invändning, men hans svar är dessvärre ganska kort. I stället noterar han att både fördelningsrättvisa och gottgörande rättvisa pekar i samma riktning: nämligen att vi bör utjämna rådande globala ojämlikheter. De olika perspektiven gör givetvis det av olika skäl, men som Collste ser det förstärker dessa båda skäl bara varandra. Den som inte är övertygad av argumenten för att utjämna globala orättvisor utifrån perspektiv om fördelningsrättvisa skulle dessutom kunna övertygas av argument baserade på idén om gottgörelse för historiska förbrytelser, menar Collste (s. 205–6). Ett ytterligare svar här skulle kunna vara att fördelningsrättvisa, i den mån vi framförallt fokuserar på sådant som tydligt går att fördela, inte fångar alla aspekter hos historiska orättvisor och hur de är bestående. Ett exempel är epistemisk orättvisa. De koloniala relationerna, skriver Collste, har även satt sina

spår i former av falska känslor av underlägsenhet och självförakt hos efterlevande i forna kolonier (s.18). För att gottgöra detta krävs mer än en omfördelning av resurser. Det ställer också krav på upprättelser och försoning – vilket är en av bokens viktigaste slutsatser. I dessa fall rör det sig om upprättelser för historiska förbrytelser, vilket är någonting annat än en ren omfördelning av resurser. Återförandet av kulturskatter som stulits under kolonialväldet, för att ta ett av Collstes egna exempel, handlar i många avseenden mer om att ge upprättelse snarare än utjämna ojämlikheter.

Collste är givetvis inte ovetandes om de filosofiska utmaningar som en teori om historisk rättvisa ställs inför, och ett av bokens kapitel behandlar flera tänkbara invändningar (s.157–69). Till dessa hör dels frågan om kontrafaktiska jämförelser men även det välkända icke-identitetsproblemet. Detta kapitel utgör, tillsammans med kapitlet där Collste formulerar sin teori om gottgörande rättvisa, i flera avseenden bokens filosofiska kärna.

Problemet med kontrafaktiska jämförelser härrör ur svårigheten att avgöra om kontrafaktiska jämförelser är sanna eller falska. Vi vet trots allt inte med säkerhet hur offren för kolonialisering skulle ha haft det om kolonialisering aldrig ägt rum. Sådana jämförelser verkar dock nödvändiga för att kunna avgöra på vilket sätt offren för historiska orättvisor ska gottgöras. Filosofen Jeremy Waldron, som är den kritiker som Collste här diskuterar, menar att syftet med gottgörelser är att förändra den rådande situationen A så att den kommer så nära B som möjligt. B är då den situation som skulle föreligga om den historiska förbrytelsen C aldrig ägt rum. Syftet med gottgörelse kan därför sammanfattas med formeln $B=A-C$ (s.165). Problemet är dock att vi inte med säkerhet kan säkerställa vilken beskrivning av B som är den sanna. A och B kan exempelvis vara väldigt lika varandra, och global ojämlikhet likt dagens skulle likväl kunna råda oavsett om C inträffat eller inte.

Collstes svar på Waldrons kritik av gottgörelse är dock att den relevanta jämförelsen inte bör vara hur B faktiskt skulle sett ut om C inte ägt rum. Snarare bör vi jämföra A med ett tillstånd där relationen mellan olika stater präglats av och baserats på, ömsesidig respekt. Ett krav om gottgörelse behöver inte förutsätta att det rör sig om en fullständig compensation i proportion till hur stor skada den historiska förbrytelsen gett upphov till. Ett rimligare krav är exempelvis att tidigare kolonialmakter erkänner den historiska förbrytelsen som just en orättvisa och är beredda att stödja de forna koloniernas framtida utveckling. Inget av

detta tycks dock behöva förutsätta kontrafaktiska jämförelser. Detta är ett nyanserat, och i mitt tycke rimligt, svar på Waldrons kritik av kravet på gottgörelse för historiska orättvisor (s. 165–66).

Icke-identitetsproblemet härrör från filosofen Derek Parfit. Collste citerar också (på s. 166) Parfits formulering av problemet: "om en särskild person inte hade blivit till vid det tillfälle han blev till, är det ett faktum att han aldrig skulle ha existerat". Det är välkänt inom samtida moralfilosofi att detta ger upphov till problem inom flera fält av den tillämpade etiken (såsom frågan om våra förpliktelser mot framtida generationer), och gör så även i fall som rör gottgörelse för historiska orättvisor. Collste betonar exempelvis att icke-identitetsproblemet innebär att efterlevande till slavar inte skulle ha funnits om slaveriet inte hade ägt rum. Det verkar i sin tur implicera att det inte går att hävda att de efterlevande har skäl att kräva gottgörelse för de övergrepp som deras förfäder utsattes för, eftersom de skulle ha varit andra individer om övergreppen inte ägt rum. Detta har betonats av filosofen George Sher i den filosofiska diskussionen om gottgörelse för historiska orättvisor, såsom slaveriet i Nordamerika (s. 167).

Collste hämtar delvis sitt svar på icke-identitetsproblemet från filosofen Janna Thompson, som betonar att kraven på gottgörelse inte nödvändigtvis ska förstås som krav som utgår från enskilda individer, utan från särskilda grupper. Kraven på upprättelse för slaveriet kan alltså förstås som krav från de familjer som utsatts för övergreppen i stället för de enskilda individer som lever idag. Collste analyserar inte detta mer än så, men det tycks mig som om detta är ett möjligt svar på den kritik som Sher fört fram på basis av icke-identitetsproblemet.

Historisk rättvisa: Gottgörelse i en postkolonial tid är i mitt tycke en väldigt angelägen och intresseväckande bok. Den är förtjänstfullt skriven på ett sätt som gör de filosofiska problemen tillgängliga för en bredare publik. Något som särskilt bidrar till detta är hur boken är rik på historiska exempel. Men även om boken flitigt använder sig av historiska exempel så är det inte Collstes ambition att skriva en historiebok, utan snarare att sammanställa ett filosofiskt projekt och att utveckla en teori om gottgörelse med historien som utgångspunkt. Det finns förstås mycket mer att säga om Collstes projekt än vad som ryms inom ramen för denna recension. Jag hoppas dock att jag här gett en bra överblick över boken och dess förtjänster, som i sin tur kan bidra till att ge boken den breda läsekrets som den förtjänar.